

Lars Geer Hammershøj

Samtidsdiagnose som kritik

Artiklens centrale tese er, at samtidsdiagnose er en form for kritik. Indledningsvist spores samtidsdiagnosens herkomst tilbage til 1700-tallets filosofi (Rousseau, Kant), hvorefter aktuelle bud på filosofiske samtidsdiagnoser præsenteres (Lyotard, Schmidt). Imidlertid synes det at have store implikationer for samtidsdiagnosens kritiske natur, at samtidsdiagnose ofte forveksles med samfundsbeskrivelse (f.eks. Beck), eller at forskere forsøger at erstatte diagnose med beskrivelse (f.eks. Florida). Artiklen argumenterer for, at dette er et problem, eftersom der er tale om diametralt modsatte analysestrategier: Samtidsdiagnosens genstandsfelt er tegn i tiden (tendenser) på transformationer af tidens mulighedsfelt (historiske vilkår), hvorimod samfundsbeskrivelsens genstandsfelt i samfundsvidenskaberne er de faktiske samfundsmæssige institutioner og strukturer og de faktiske sociale aktørers adfærd. Som en analysestrategi, der fremsætter diagnostiske teser med henblik på positivt at etablere muligheden af at tænke anderledes, adskiller samtidsdiagnosens kritik sig fra såvel samfundsvidenskabens som kritisk teoris kritikformer.

Søgeord: Samtidsdiagnose, kritik, socialanalytik, metodologi, Ulrich Beck.

Hvis der er noget, der karakteriserer samtiden, er det trangen til at karakterisere samtiden. Det gælder i særdeleshed en ny gruppe af professionelle og forskere fra modernitetsteoretikere til fremtidsforskere, der forsøger at sætte vor tids modernitet på begreb og spotte tidens trends. Og det gælder kultur- og samfundsforskere i almindelighed, der som oftest, hvis de bliver spurgt, er parate til på baggrund af deres eksisterende forskning at give deres bud på, hvor samfundsudviklingen er på vej hen, eller hvilke træk der kendetegner den aktuelle kultur.

Samtidig med at samtidsdiagnose på denne måde har vundet frem, er kritikken tilsyneladende trængt i defensiven. En "længerevarende tavshed" vedrørende muligheden af kritik har således præget samfundsvidenskaberne i 80'erne og 90'erne (Bonss 2003:383). Hvis den udbredte forestilling om samfundets accelererende forandringshastighed står til troende, kunne det derfor for en umiddelbar betragtning se ud som om, at kritik, forstået som forsøget på "hensynsløst at kritisere, det der er" (Adorno 1969 citeret efter Juhl 1982:234), er blevet overhalet indenom af "den udvikling der kommer". En udvikling man i stedet giver sig i kast med forsøg på at analysere og begribe.

Om samtidsdiagnose på denne måde kommer til at fungere som erstatning for kritik, er imidlertid vanskeligt at afgøre for en nærmere betragtning. Det skyldes, at forholdet mellem kritik og samtidsdiagnose er svært at bestemme fordi der generelt mangler refleksion over samtidsdiagnose som analysestrategi (Reese-Schäfer 2002:411). Det er påfaldende al den stund, at flere og flere forsøger at lave diagnoser af samtiden, men årsagen er formentlig, at forskere ikke ser behov for denne type af metodologisk refleksion af den simple grund, at de forstår samtidsdiagnose som noget andet: Enten betragtes den som en generel form for formidling af forskning, en ofte nødvendig "journalistisk vinkling" af ens forskning for at gøre denne aktuel og relevant for den bredere offentlighed. Eller også betragtes samtidsdiagnose som en specifik form for beskrivelse af samfundsudviklinger, såsom forandringer af modernitet og individualisering (Beck 1986; Giddens 1991) eller fremkomsten af videnssamfundet (Gibbons et al. 1996; Florida 2002). Konsekvensen af denne sammenblanding og forveksling af samtidsdiagnose med samfundsbeskrivelse er imidlertid, at den kommer til at fremstå som affirmerende beskrivelse og begribelse af en samfundsmæssig udvikling, der antages at sætte sig igennem med nødvendighed.

I modsætning hertil er det denne artikels hovedtese, at samtidsdiagnosen i sit væsen er kritik og ikke lader sig reducere til affirmativ beskrivelse. Et sted, hvor samtidsdiagnosen er eksplicit reflekteret som kritisk og distinkt analysestrategi, er i socialanalytikken. Udviklingen af socialanalytikken som teoretisk perspektiv og af samtidsdiagnosen som dette perspektivs analysestrategi i slutningen af 80'erne var simpelthen Lars-Henrik Schmidts forsøg på at gentænke kritikken på de nye vilkår. Når vilkåret er, at kritik ikke længere kan være ren negativitet eller fungere i kraft af blot og bar negation af positivitet,

Lars Geer Ham-
mershøj
Ph.d., lektor ved
Institut for Pædago-
gik, Danmarks
Pædagogiske
Universitetsskole
E-mail: lgha@dpu.dk

må kritikken i stedet i sig selv involvere en "demonstration af positivitet som *vilkår* for subversion af det positive" (Schmidt 1992:21). Det er med andre ord ikke nok at kritisere det der er, kritikken må også demonstrere, hvordan det kunne være anderledes. I det socialanalytiske perspektiv fungerer samtidsdiagnosen i denne sammenhæng som kritik ved at konstruere og præsentere nye perspektiver, der fatter tidens tendenser på alternative måder. Det er således diagnosen performative demonstration af, *hvordan* samtiden kan forstås anderledes, der åbner for, *at* det, der er, kunne være anderledes.

Formålet med artiklen er at undersøge forholdet mellem kritik og samtidsdiagnose, og den overordnede tese om, at samtidsdiagnose i sit væsen er kritik, skal forsvares ved at diskutere to delteser: Den første deltese er, at samtidsdiagnose er *noget andet end samfundsbeskrivelse* og adskiller sig fra samfundsbeskrivelsen ved at være en anden type af analysestrategi (diagnose frem for beskrivelse), have et andet genstandsfelt (samtiden frem for samfundet) og være en anderledes vidensform (socialfilosofi frem for samfundsvidenskab). Den anden deltese er, at samfundsbeskrivelse og samtidsdiagnose adskiller sig ved at være *forskellige typer af kritik*. Artiklens pointe er dog ikke kun, at samtidsdiagnosen adskiller sig fra sociologiske analysestrategier, men at samtidsdiagnosen opererer i mellemværendet mellem filosofi og sociologi, og at den historisk set altid har været praktiseret i sociologien. Artiklens sociologiske relevans er således ikke mindst at bidrage til kritisk og metodologisk refleksion over en i sociologien stadig mere udbredt analysestrategi og kritikform.

Samtidsdiagnose før og nu

Idéhistorisk kan samtidsdiagnosen føres tilbage til fremkomsten af to nye måder at reflektere filosofisk på. For det første argumenterer Axel Honneth for, at Jean-Jacques Rousseaus diagnose af, hvordan mennesket gennem civilisationsprocessen bliver gjort fremmed for sig selv i "Afhandling om ulighedens grundelse og grunde" fra 1755 åbner for en ny type af filosofisk undersøgelse (Honneth 1994:19). Det nye er, at Rousseau her spørger til de *negative* konsekvenser af civilisationsprocessen. Hans diagnose er således, at mennesket i det civiliserede samfund bliver ulykkeligt, fordi det her ikke lever "i sig selv", men "uden for sig selv", og i stedet for sine naturlige behov forsøger at opfylde

kunstige begær fremkaldt af andre. For det andet argumenterer Michel Foucault for, at Immanuel Kants diagnose af menneskets begyndende udgang af sin selvforskyldte umyndighed i "Hvad er oplysning?" fra 1784 markerer en ny måde at reflektere over sin egen nutid på (Foucault 1984:91). I modsætning til Kants andre skrifter om historien, der er historiefilosofiske ved at definere de indre formål for den historiske proces, stiller dette skrift alene spørgsmålet om den samtidige virkelighed og det *brud*, der kendetegner denne: "Han [Kant] leder efter en forskel: hvilken forskel indfører i dag i forhold til i går" (Foucault 1984:92). Denne forskel bestemmer Kant som oplysning. Således ser han tydelige tegn på, at folk i hans samtid er begyndt at bruge deres egen forstand uden en andens ledelse.

Disse filosofiske refleksionsformer er konstituerende for den samtidsdiagnostiske tradition, der udvikler sig videre i filosofien og senere i sociologien. Således kan de to spor fra Rousseau og Kant siges at løbe sammen og kulminerer i Friedrich Nietzsches samtidsdiagnostiske praksis. Nietzsches diagnose af sin tid som *nihilistisk* er således en bestemmelse af det historiske brud, der indfører i dag i forhold til i går, såvel som en kritik af de negative konsekvenser heraf – nemlig en diagnose af, at Gud er død såvel som af, at folk lever videre som om intet er hændt (Nietzsche 1882:§125). Med etableringen af sociologien som videnskab i slutningen af det 19. århundrede rykker samtidsdiagnosen over i sociologien, der som videnskaben om samfundets modernisering i udgangspunktet er samtidsdiagnostisk anlagt. En central bestræbelse i sociologien har, som Klaus Rasborg bemærker, altid været på et mere overordnet plan at "forsøge at bestemme karakteren af det samfund vi lever i" (Rasborg 2003: 120).

På trods af at den samtidsdiagnostiske tradition begynder i filosofien, og selvom sociologiens fædre alle på nær Durkheim på afgørende vis var præget af Nietzsches nihilisme-diagnose (Honneth 1994:30), så glemmes det filosofiske aspekt som oftest. Inden for det akademiske felt forbindes samtidsdiagnose først og fremmest med sociologien. I litteraturen beskrives samtidsdiagnosen således som *dén* tradition i sociologien, der begynder med de klassiske sociologers diagnoser af *opløsningen af det sociale bånd* i forbindelse med overgangen fra det traditionelle til det moderne samfund (Karl Marx, Ferdinand Tönnies, Emile Durkheim, Max Weber og Georg Simmel) og efterfølges af moderne sociologers kritiske diagnoser af *massesamfundet* (Gustave le Bon, Ortega y Gasset, Karl Jaspers, Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, David Riesman med flere) for så foreløbigt at kulminere med vor tids sociologers diagnose af *individualisering* og transformationen af det moderne samfunds institutioner (Ulrich Beck, Anthony Giddens, Zygmunt Bauman, Jürgen Habermas, Gerhard Schulze, Niklas Luhmann, Jean Baudrillard, Richard Sennett med mange flere). (Reese-Schäfer 1996, 2002; Schimank et al. 2000).

Den samtidsdiagnostiske tradition udspiller sig altså i mellemværendet mellem filosofi og sociologi samtidig med, at der historisk set er sket en for-

skydning mod sociologien og dennes beslægtede discipliner (socialpsykologi, åndshistorie, kulturteori mv.). Forskydningen mod sociologi har været særlig markant de sidste par årtier, hvor sociologiske diskussioner af post- eller sen-modernitet og af informations- eller videnssamfund har domineret. En umiddelbar konsekvens af dette har været, at de filosofiske aspekter af samtidsdiagnosen *fortrænges*, og at den samtidsdiagnostiske analysestrategi i stedet blot fremstilles som en *variant* af samfundsforskningen. I litteraturen fremstilles samtidsdiagnose således enten som en form for "formidling" af sociologisk forskning eller som et "mellemniveau" mellem generel samfundsteori og specifik samfundsforskning (Reese-Schäfer 1996:379; Schimank 2000:15, 17). En anden konsekvens er, at samtidsdiagnosen som sagt mere får karakter af at være affirmerende begribelse eller beskrivelse af udviklingen end af at være kritik heraf. Et tegn på dette er, at Axel Honneth har talt om nødvendigheden af at *genoplive* den kritiske samtidsdiagnostiske tradition, der fra Rousseau og frem har forsøgt at diagnosticere moderniseringens negative konsekvenser eller "sociale patologier" (Honneth 1994:10).

Diagnose af vilkår og tendenser

Samtidsdiagnosen lader sig imidlertid ikke reducere til samfundsforskning. Som Kants og Rousseaus diagnoser viser, er samtidsdiagnosen først og fremmest en *filosofisk refleksionsform*: Det er på én gang en refleksion over det brud, der karakteriserer vor tids historiske vilkår, og en refleksion over samtidens tendenser, der giver sig til kende som konsekvenser af de nye vilkår. Der er tale om en filosofisk bestemmelse af grundlæggende vilkår, der endnu forbliver ubestemte, og en filosofisk interpretation af afgørende tendenser, der endnu kun er ved at gøre sig gældende. Det er en refleksionsform, der implicerer afgørelse af, hvad der er tendenser og vilkår og erkendelse af, hvori de består, og det er netop denne dobbeltbetydning af afgørelse og erkendelse, som diagnosebegrebet etymologisk set har (se hertil Jens Erik Kristensens artikel i dette nummer). I det følgende vil jeg se nærmere på Lars-Henrik Schmidts og Jean-Francois Lyotards bud på samtidsdiagnose, da det med disse eksplicit filosofiske bud på samtidsdiagnose tydeligst lader sig demonstrere, hvordan samtidsdiagnosen kan bestemmes som diagnose af vilkår og tendenser.

Schmidt bestemmer ganske enkelt samtidsdiagnose som *tendenslæsning* (1999:18; 1992:119) og afgrænser umiddelbart denne negativt i forhold til to andre former for tidsanalyse, nemlig trendanalysen og prognosen. Samtidsdiagnose er ikke som fremtidsforskning en analyse af modens og markedets trends i form af f.eks. ændringer i livsstils- og forbrugsmønstre, men en diagnose af de mere grundlæggende forandringer i samtiden, der udgør de træge strømninger under tidens mere flygtige og overfladiske fluktuationer. Samtidsdiagnose sigter heller ikke som prognosen på at forudsige det fremtidige udfald af udviklingen. Det handler således hverken om at fremskrive den nuværende udvikling eller opstille sandsynlige fremtidsscenerier beregnet på bag-

grund af eksisterende data, men derimod om at læse tendenser. Der er interpretationen til forskel. Man læser noget ud af samtiden: Man leder efter de selvfølgeligheder, som samtiden forsikrer sig i, og forholder sig til tendensen i det sociale beretten om sig selv og sin egen udvikling (Schmidt 1990:27-28).

Samtidsdiagnosen er imidlertid ikke kun interpreterende læsning, men også konstruerende *fatning*. Det handler ikke kun om at afsløre og afdække selvfølgelighederne i tidens diskurser, men om at konstruere en ny historie for samtiden. At stille diagnosen vil sige at konstruere en ny kategori eller et nyt perspektiv, der fatter samtiden ved at sammenstille og sammenføje tendenserne på en anderledes måde. Det er "en konstruktion der etablerer en samtidighed" (Schmidt 1990:28). Et eksempel herpå er konstruktionen af selvdannelsesperspektivet. Perspektivet sammenstiller tendensen til, at myndighedsstatens socialiseringsstrategier afvikles, og tendensen til, at samfundsmæssiggørelsen skifter karakter, så individet kræver at bestemme selv og udfolde sin personlighed. Dannelsesproblematikken er relevant i forhold til disse tendenser, fordi dannelse i modsætning til socialisering foregår i frihed, og fordi det er en problematik for den samtidige produktion af selv og socialitet. Dannelse er med andre ord såvel en problematiseringsform for det selvbestemmende individs selvsocialisering som for nye former for fællesskabsdannelse (Schmidt 1999:110-114). Endelig er dannelsesprocessen også en anden måde at forstå udvikling på end den herskende diskurs om livslang kompetenceudvikling. Værdsættelsen af udvikling er en af tidens selvfølgelige tendenser, at være vil i dag sige at være under udvikling, men i modsætning til kompetenceudvikling, hvor udviklingen af kompetencer antages at være en kontinuerlig og ren individualitetsforsikrende proces, tænkes udvikling i dannelsesperspektivet som en diskontinuerlig og individualitetsoverskridende proces, idet dannelsen af personligheden alene kan ske gennem "selvoverskridelse i det sociale" (Schmidt 2005:106). Når socialanalytikken diagnosticerer vor tids dannelsesproces som selvdannelse, er det, fordi selvoverskridelsesprocessen i modsætning til tidligere ikke har det almene, men selvet for øje, og fordi dannelse i højere grad end tidligere foregår på selvets præmisser.

Samtidsdiagnosen er således ikke kun kritisk ved at problematisere tidens selvfølgeligheder, men også ved at konstruere et nyt perspektiv, der fatter tidens tendenser på en anderledes måde. Ved på denne måde at *demonstrere positivitet* er diagnosen kritisk i to henseender: Diagnosen fungerer for det første som subversion af det positive ved at tilbyde et alternativ til de herskende diskurser og forståelsesmåder. For det andet fungerer diagnosen som en spørger til, "hvad der er muligt at gøre samtidigt" (Schmidt 1990:28). Diagnosen er kritisk ved performativt at afprøve grænserne for, hvad der indeværende er muligt at gøre gældende. Den spørger med andre ord til samtidens *vilkår*. Det perspektiv, som konstrueres, skal præcis fatte samtiden ved at *ramme erfaringen* af disse vilkår. For eksempel forsøger selvdannelsesperspektivet at ramme erfaringen af, hvad der er vilkårene for det at være individ i dag, og det

er som sådan "led i en samtidsdiagnose, hvor selvdannelse er det historiske vilkår" (Schmidt 2005:104). Selvdannelsesperspektivet er således ikke kun kritik af kompetenceudvikling, men også et forsøg på en rammende fatning af det grundlæggende forhold mellem selv og socialitet i dag.

Lyotards samtidsdiagnostiske praksis lader sig på lignende måde identificere som filosofisk refleksion over tendenser og vilkår samt kritisk demonstration af positivitet. Dette er ikke mindst tydeligt i hans berømte diagnose af de postmoderne betingelser for viden i *La condition postmoderne* fra 1979, hvor han implicit iværksætter en skelnen mellem tre "niveauer": Første niveau har karakter af en diagnose af samtidens vilkår, og det er her hans arbejdstese, at de historiske vilkår for viden har transformeret sig i anden halvdel af det 20. århundrede, så postmoderne videnskab – i modsætning til moderne videnskab – ikke længere kan søge hjælp hos de store fortællinger til at legitimere sig selv som en søgen efter sandheden. Det andet niveau har karakter af en kritisk diagnose af tendenser i tiden og har form af en analyse af, hvorledes "effektivitetslogikken" har vundet frem som nyt kriterium for viden. Med de nye vilkår for viden kan viden ikke længere legitimeres sig med at være sand, hvorfor tendensen er, at den i stedet legitimerer sig med at være nyttig eller brugbar – "fra forskning til faktura" hedder det også i dag (Regeringen 2003). Anvendelse af dette kriterium på alle former for viden og sprogspil fører imidlertid ifølge Lyotard "en vis terror, mild eller hård, med sig: vær operative, det vil sige kommensurable, eller forsvind" (Lyotard 1979:8).

Den kritiske tone fornægter sig ikke her. Alligevel fuldbyrdes kritikken først på tredje niveau af Lyotards diagnose, nemlig når han konstruerer en alternativ legitimeringsmodel for viden. Han foreslår således en "legitimeringsmodel, som på ingen måder er modellen for den bedst mulige performans, men modellen for forskellen forstået som paralogi" (Lyotard 1979:117). Forslaget til en ny legitimeringsmodel er altså hverken en bøjen sig for det herskende nyttekriterium eller en tilbagevenden til det traditionelle sandhedskriterium. Det er derimod et forslag, der accepterer de nye betingelser for viden (niveau 1), men problematiserer nytte-kriteriet (niveau 2) ved at foreslå et alternativt kriterium for viden, der fungerer kritisk ved at *udvide* forestillingen om, på hvilke måder viden kunne være relevant (niveau 3). Når viden ikke længere kan være sand, må den legitimere sig i kraft af sin relevans, men pointen er, at viden kan være relevant for samfundet på andre måder end ved at være umiddelbar økonomisk nyttig. Paralogi betyder egentlig "fejlslutning", og med begrebet foreslår Lyotard en legitimeringsmodel, hvor viden vurderes relevant, hvis denne bryder med det kommensurable og de eksisterende måder at tænke på og producerer nye begreber og nye perspektiver at forstå verden udfra. Paralogi betyder, at viden er relevant, hvis den producerer "ikke noget kendt, men noget ukendt" og "afføder idéer" (Lyotard 1979:117).

Samtidsdiagnose vs. samfundsbeskrivelse

Med Schmidts og Lyotards bud på diagnose af tidens tendenser og vilkår bliver det tydeligt, at samtidsdiagnosen er en filosofisk refleksionsform, der ikke blot adskiller sig fra samfundsbeskrivelsen ved at være en anden vidensform, men også ved at have et andet genstandsfelt. Samtidsdiagnosen genstandsfelt kan således siges at udgøres af *indikationer* i samtiden (tendenser) på ændringer af det historiske *mulighedsrum* for samtiden (vilkår). Det er simpelthen definitionen på samtid, at den udgøres af tidens tendenser og de historiske vilkår. Til forskel udgøres samfundsbeskrivelsens genstandsfelt, hverken af det i samtiden der er undervejs eller kunne være muligt, men af det samfund der *er*: Det er de faktiske samfundsmæssige institutioner og strukturer, og de faktiske aktørers sociale adfærd, der er den videnskabelige samfundsbeskrivelsens genstandsfelt. Dette genstandsfelt konstituerer samtidig samfundsbeskrivelsens historiske spaltning i teori og metode, hvor metode angår den sikre måde at indsamle og behandle empiriske data om den givne virkelighed på, og teori angår udarbejdelsen af systematiserende forklaringer og meningsgivende fortolkninger af virkeligheden. Selvom *forholdet* mellem teori og metode til stadighed har været og er genstand for diskussion og f.eks. for indeværende problematiseres af socialkonstruktivistiske og poststrukturalistiske analysestrategier, som er aktuelle variationer over pointen om, at forståelsen af genstanden afhænger og påvirkes af måden der iagttages på, så forbliver genstandsfeltet for disse samfundsbeskrivelser et og det samme: Det samfund der er. Det gør ingen forskel, at dette genstandsfelt i socialkonstruktivismen og poststrukturalismen defineres henholdsvis som "det sociales konstruktion" og "det sociales emergens" (Esmark et al. 2005a, 2005b), for også for disse typer af samfundsbeskrivelse handler det om at beskrive eller iagttage faktisk forekomne sociale konstruktioner og emergenser, ikke at diagnosticere indikationer på ændringer af historiske vilkår.¹

Disse forskelle i genstandsfelt og tilgange har afgørende betydning for, hvordan samfundsbeskrivelsen og samtidsdiagnosen er kritiske. De er begge kritiske, men er det på forskellig måde: Samfundsbeskrivelsen er som videnskab per definition kritisk i videnskabelig forstand. At bedrive videnskab er nemlig karakteriseret ved at være en bestemt indstilling eller måde at forholde sig til sagen og stoffet på, der er konstitueret af, at man sætter sig ind i den faglige tradition og eksisterende viden på området (den saglige dimension), samtidig med at man forsøger at *transformere* selv samme tradition (den kritisk dimension) – nemlig ved at producere ny viden og dermed udvide erkendelsen eller udrydde fejlslutninger (Hammershøj 2008a). Imidlertid består den kritiske dimension ikke kun af, at der inden for fagtraditionen kunne være erkendt anderledes, men også at der i forlængelse heraf kunne være handlet anderledes. Den sidste form for kritik har form af de *handleforskrifter*, som forskeren udarbejder på baggrund af den nye erkendelse af de faktiske forhold. Der er tale om en praktisk-politisk kritikform, som er særlig karakteristisk for samfundsvi-

denskaberne, fordi samfundet er det praktisk-politiske felt, og fordi ny viden inden for dette felt i princippet altid åbner for, at tingene kunne indrettes anderledes eller at der iværksættes andre typer af tiltag – f.eks. i forlængelse af ny viden om hjemløse.

Kritik er at muliggøre, at det kunne være anderledes eller at iværksætte forestillingen om, at det kunne være anderledes, og kritik er derfor kun mulig på baggrund af en forudsat modsætning mellem faktisk og mulig virkelighed (Koselleck 1959; Bonss 2003). Samtidsdiagnosen er dog ikke blot kritisk ved som samfundsbeskrivelsen at forudsætte, at der kunne være erkendt og handlet anderledes, men også *tænkt* anderledes. Diagnosen er ikke kritisk ved at forsøge en anden beskrivelse af det der er, men ved at forsøge en diagnose anderledes end det der er. I streng forstand er samtidsdiagnosen derfor hverken deskriptiv eller normativ, men er som en vilje til at interpretere anderledes altid mere end deskriptiv og altid også kritik uden at operere med et fast normativt grundlag. I modsætning til samfundsbeskrivelsen er samtidsdiagnosens genstandsfelt ikke de faktiske samfundsmæssige institutioner, strukturer og aktører, men nye tendenser i og ændrede vilkår for samtiden, hvorfor samtidsdiagnosen ikke først og fremmest er kritisk i videnskabelig, men i filosofisk eller rettere socialfilosofisk forstand (i egentlig forstand forstået som kritisk filosofien over det sociale, ikke i den snævrere Honneth-forstand som diagnose af sociale patologier): Det er ikke et forsøg på en anden mere korrekt eller nuanceret beskrivelse af det samfund der er, men forsøget på at *tænke anderledes* om de historiske vilkår for det sociale, der er ved at gøre sig gældende i samtiden, og dermed udvide hvad der for indeværende faktisk lader sig tænke eller kan gøres gældende inden for dette historiske mulighedsrum. Dette gøres som sagt dels ved at problematisere de herskende diskurser, dels ved at konstruere alternative perspektiver – f.eks. nye kategorier for individet af i dag eller anderledes relevanskriterier for viden.²

Modernitetsteori som hybrid

Som det indledningsvist blev konstateret, er det imidlertid ikke denne kritiske og filosofiske refleksionsform, der præger de almindelige og fremherskende bud på samtidsdiagnose. Tværtimod præsenterer de sig netop ofte som videnskabelig samfundsbeskrivelse og bliver af samme grund ofte kritiseret for at have et utilstrækkelig empirisk grundlag eller for at være formidlende *light*-udgaver af sociologisk teori. Denne kritik er imidlertid ikke rammende, for så vidt som det de forsøger ikke er at beskrive samfundet som det er, men derimod at diagnosticere udviklingsprincipper og dynamikker som karakteriserer det, der er ved at gøre – men præcis endnu ikke har gjort – sig gældende i samfundet. I så fald er der tale om forsøg på noget andet end samfundsbeskrivelse. Problemet er imidlertid, at de almindelige og fremherskende bud på samtidsdiagnose sjældent selv er klar over dette. Tværtimod er disse bud kendetegnet ved en påfaldende mangel på refleksion over egen analysestrategi,

og de begrundes og forveksles i stedet deres forsøg på samtidsdiagnose med empirisk og teoretisk samfundsbeskrivelse.

F.eks. er to af de mest indflydelsesrige diagnoser af videnssamfundet eksempler på bud, der begrundes med empirisk samfundsbeskrivelse. Det gælder Richard Floridas diagnose af fremkomsten af en ny "kreativ klasse" i takt med, at kreativitet er blevet en ny økonomisk nøglefaktor (Florida 2002), og Michael Gibbons og kollegers diagnose af et skift i vidensproduktion fra "Mode 1" til "Mode 2", der først og fremmest er karakteriseret ved, at viden her produceres i en anvendelseskontekst (Gibbons et al. 1994). Begge mener at kunne underbygge deres diagnoser empirisk: Florida anfører således:

I have interviewed and conducted focus groups with people across the United States and elsewhere [...] And with teams of colleagues and graduate students, I have delved deeply into statistical correlations to develop more substantial evidence of the fundamental trends and patterns (Florida 2002:12);

og Gibbons og kolleger fastslår:

It is our contention that there is sufficient empirical evidence to indicate that a distinct set of cognitive and social practices is beginning to emerge and these practices are different from those in Mode 1 (Gibbons et al. 1994: 3).

Problemet er imidlertid, at de ikke argumenterer yderligere for, hvordan empiriske undersøgelser af det, der *er* kommet (registrerbare samfundsmæssige ændringer), kan begrunde diagnoser af det, der *vil* komme (den igangværende overgang til det kreative samfund og en ny form for vidensproduktion). Forholdet mellem det første og det sidste er alt andet end selvindlysende, det er derimod et spørgsmål om interpretation: Hvilke samfundsmæssige ændringer er udtryk for en tendens og hvordan? Er det en tilfældig eller en historisk set signifikant tendens? Er tendensen udtryk for samfundsmæssige transformationer, der kan fremskrives lineært, eller vil der ske transformationer af disse transformationer? Og hvad er i så fald karakteren af det historiske mulighedsrum, som tendensen da er med til at aftegne?

Diagnose af tendenser og vilkår kræver interpretation, og dette giver enhver samtidsdiagnose et umiskendeligt skær af *spekulation* (Reese-Schäfer 1996:382; Schimank et al. 2000:17). Når dette imidlertid ikke kan anføres som en indvending mod samtidsdiagnosen, sådan som det ofte er blevet fra samfundsvidenskabeligt hold, er det, fordi det spekulative element konstituerer samtidsdiagnosen som filosofisk refleksionsform. Ulrich Beck udmærker sig som modernitetsteoretiker ved at stå ved og forsvare sine analysers spekulative element. I indledningen til *Risikogesellschaft* fastslår han følgende:

Overvejelserne kan ikke siges at være repræsentative, sådan som den empiriske socialforsknings regler kræver det. Dens formål er et andet, nemlig at synliggøre fremtiden, som den allerede nu tegner sig overfor en endnu fremherskende fortid. [...] For så vidt kan denne bog siges at rumme en *empirisk orienteret, projektiv samfundsteori* – uden nogen form for metodologisk sikkerhedsnet“ (Beck 1986:14-15).

Beck intenderer en samtidsdiagnose af det, der er ved at gøre sig gældende, men forveksler dette med en “forskudt samfundsbeskrivelse“, som det fremgår af citatet. Han sætter sig så at sige i en fremtidig sociologs sted for at beskrive det kommende samfund. Er der tale om en forskudt teoretisk beskrivelse, handler det om at begribe principperne for det fremtidige moderne samfunds strukturer og funktionalitet, som Beck bestemmer som risiko, individualisering og refleksivitet (Beck 1986). Er der derimod tale om en forskudt empirisk beskrivelse af f.eks. fremtidens arbejdsverden, gives der flere sandsynlige muligheder, hvorfor beskrivelsen af området har karakter af opstilling af forskellige *scenarier* for fremtidens arbejdsverden såsom det vidensbaserede, globaliserede, bæredygtige eller selventreprenante arbejde (Beck 1999).

Disse samtidsdiagnosers karakter af forskudt samfundsbeskrivelse underbygges af, at de er kritiske på samfundsbeskrivelsens måde. Den empiriske samfundsbeskrivelses kritikform er handlingsforskriften, men i den forskudte samfundsbeskrivelse baserer denne sig på scenarier frem for empiriske beskrivelser, hvorfor handlingsforskriften, der foreslår en anden indretning eller praksis, i stedet får karakter af fremsættelsen af *fremtidsvisioner* – i forhold til ovennævnte scenarier er det visioner om borgerarbejdet Europa og det post-nationale borgersamfund (Beck 1999). Omvendt er den teoretiske samfundsbeskrivelses kritikform påpegning af fejlagtige eller utilstrækkelige samfundsteoretiske begreber, hvilket i den forskudte samfundsbeskrivelse bliver til en kritik af, at den aktuelle sociologi arbejder med utidssvarende begreber, såkaldte *zombikategorier*, der er “levende-døde kategorier, der spøger i vores hoveder og lærebøger og styrer vores syn på realiteter, der er ved at forsvinde“ (Beck et al. 2000:14). Kritikformerne er en konsekvens af, at den forskudte samfundsbeskrivelse ikke som samtidsdiagnosen forsøger at diagnosticere ændringer af samtidens historiske *mulighedsrum*, men derimod at begrebsliggøre og sandsynliggøre den kommende fremtids samfundsmæssige *virkelighed*.

Samtidsdiagnose som kritik

Af samme grund opererer samtidsdiagnosen hverken med scenarier, visioner eller begreber for det nye samfund, men begynder og slutter med *teser*. Samtidsdiagnosens udfoldelse kan beskrives som en overgang fra en generel forskningstese om tegn på forandringer i samtiden til en specifik *diagnostisk tese*, der forsøger en fatning af disse forandringer enten i form af udarbejdelsen af et

nyt perspektiv eller en alternativ kategori (f.eks. selvdannelse og paralogi). Det er samtidig netop tese karakteren, der giver samtidsdiagnosens demonstration af positivitet, dens kritiske og subversive kraft, idet fremsættelsen af den diagnostiske tese er en etablering og konkretisering af *mulighedens* positivitet. Samtidsdiagnosen er praktisk tænkning med henblik på at muliggøre det anderledes.

Af samme grund er samtidsdiagnosen væsensforskellig fra de typer af filosofisk eller socialfilosofisk kritik, der opererer med og udøver kritik på basis af et ekspliciteret normativt grundlag (kritisk teori fra Horkheimer over Habermas til Honneth), og er mere i familie med de typer, der opererer uden normativt grundlag, og hvor kritikken derfor har karakter af en problematisering af at det kunne være anderledes (se hertil Jens Erik Kristensens bidrag i dette nummer). Af sidstnævnte type kan umiddelbart identificeres tre forskellige kritiske praksisser: Den negativ-dialektiske der åbner for det anderledes ved hensynsløst at kritisere det der er (Adorno); den genealogiske der åbner ved at vise, at det har været anderledes (Foucault); og så den samtidsdiagnostiske der åbner ved at demonstrere, at det *kan* være anderledes (Schmidt, Lyotard, Deleuze). Der er den forskel, at de to første kritikformer demonstrerer muligheden af det anderledes indirekte gennem performativ revokation af *nødvendigheden* af det værende (dvs. kritikens fremsættelse tilbagekalder antagelsen om, at det der er skulle være med nødvendighed), hvorimod samtidsdiagnose som kritikform demonstrerer det direkte gennem performativ provokation af *muligheden* af det anderledes (dvs. diagnosens fremsættelse fremkalder positivt idéen om, at det anderledes er en mulighed).³

Lad mig afslutningsvis give eksempler på, hvordan selvdannelsesperspektivet virker kritisk ved at åbne for muligheden af at tænke anderledes om fællesskabers dannelse i dag. Set i dette perspektiv er det historiske vilkår, at der er sket en forskydning i forholdet mellem selv og socialitet, så individet ikke blot er i centrum, men er *selve organisationscentrum* (Schmidt 2005:92). Den generelle tese er, at fællesskabsdannelse som konsekvens heraf i højere grad end tidligere foregår på individets præmisser, og den specifikke tese er i forlængelse heraf, at når individets præferencer i højere grad er bestemmende, vil fællesskaberne ændre karakter i retning af *smagsfællesskaber* (Hammershøj 2003). Smagsfællesskabet er karakteriseret af, at man ikke er sammen, fordi man deler samme værdier eller holdninger som i de traditionelle kulturelle og politiske fællesskaber, men fordi man deler samme smag og har lyst til det samme. Tendensen er med andre ord, at man i stigende grad finder sammen af lyst og for at være sammen, hvorfor fællesskabsformerne i stigende grad får en *selskabelig* karakter (Simmel 1917).

Den diagnostiske tese om smagsfællesskaber sammenfatter altså tendenser i aktuelle former for fællesskabsdannelse og fungerer eller skulle fungere kritisk ved at tilbyde en anderledes forståelse af disse. Det gælder for det første en bedre forståelse af nye typer af smagsfællesskab, hvor man dyrker den samme stil som i hiphop eller hengiver sig til den samme stemning som til techno-

ravet (Hammershøj 2003). Det gælder for det andet en anderledes forklaring på fremkomsten af "modtendenser" såsom den herskende diskurs om sammenhængskraft, der præcis er karakteriseret ved, at man inden for denne diskurs mener noget grundlæggende forskelligt ved det ord sammenhængskraft, men ikke er uenige om at bekymre sig om, hvad der er ved at blive af de eksisterende fællesskaber (Hammershøj 2007b; Kristensen 2007). Talen om sammenhængskraft er med andre ord at opfatte som en negativ indikation på, at de traditionelle fællesskaber er ved at skifte karakter.

Endelig gælder det for det tredje en anderledes problematisering af, hvad der sker med det politiske. Forskellige tendenser til populisme synes her at underbygge, at det politiske fællesskab er ved at ændre karakter fra et holdnings- til et stemningsfællesskab. Inden for dette handler politik ikke længere om at diskutere holdninger, men om at give udtryk for meninger, der fremkalder eller bifalder bestemte politiske *stemninger*. Ifølge den samtidsdiagnostiske tese sker dannelsen af de politiske stemningsfællesskaber ikke som tidligere på massens præmisser, men på det enkelte individs præmisser. Af samme grund er den enkeltes ret til umiddelbart at ytre sin umiddelbare mening offentligt afgørende i den moderne form for populisme. Her ytrer man sig ikke, som i den klassiske forestilling om ytringsfrihed, for at kvalificere den offentlige debat eller diskutere med andre, men alene for at give udtryk for sin mening. Det vil sige, populistisk ytringsfrihed er først og fremmest en form for *selvudtryk*, hvilket bl.a. viser sig ved det paradoksale forhold, at individet kan føle sig personligt krænket, hvis nogen forsøger at diskutere vedkommendes mening, for "det er jo bare *min* mening" (Hammershøj 2008b).

Det problematiske ved tendensen til stemningsmæssiggørelse af de politiske fællesskaber er, at stemning og politik er hinandens modsætninger: Politisk diskussion er artikulation af uenigheder, hvorimod den gode stemning i et selskab forudsætter, at uenigheder præcis ikke artikuleres – det er derfor, man aldrig må diskutere politik i et selskab. Således fungerer diagnosen kritisk ved at tilbyde denne anderledes forståelse af de politiske fællesskaber og ved at åbne for det nødvendige kritiske spørgsmål: Hvad er konsekvensen af tendensen til selskabeliggørelse af de politiske fællesskaber for politik og for måden politisk uenighed artikuleres og afgøres på?

Noter

1. Dette forhold er særlig tydeligt, når man sammenholder den luhmannianske systemteoris samfundsbeskrivelse med socialanalytikkens samtidsdiagnose (Hammershøj 2007a).

2. Den iværksatte skelnen mellem videnskabelig og socialfilosofisk kritik er etableret med henblik på at tydeliggøre forskellen mellem samfundsbeskrivelse og samtidsdiagnose. Den er genkendelig i forhold til, om end den går på tværs af andre gængse måder at skelne på, f.eks. mellem empirisk kritik (at den foreliggende beskrivelse ikke stemmer overens med virkeligheden), immanent kritik (at realitetsstrukturen i sig selv er modsigelsesfuld eller inkonsistent) og normativ kritik (at virkeligheden ikke er som den kunne eller burde være) (Bonss 2003: 368). Således kan samfundsvidenskabelig kritik i mit perspektiv være såvel empirisk som immanent, og socialfilosofisk kritik være såvel immanent som normativ.

3. Det kan imidlertid, som Rasmus Bjerre anførte på konferencen "Kritik i dag", indvendes mod samtidsdiagnosen at dens måde at være kritisk på ikke på samme måde synes nødvendig som de to andre kritikformer. Det kunne hænge sammen med, at den negativ-dialektiske og genealogiske kritik har nødvendigheden af det værende som udgangspunkt og muligheden af det anderledes som eventuelt resultat, hvorimod det er omvendt med samtidsdiagnosen: Den har som sin kritiks forudsætning muligheden af det anderledes, men det kritikken sætter forud som mulighedsbetingelse for dens realisering er derimod nødvendigheden af, at der tages imod tilbuddet om at tænke anderledes. Det sidste lader sig enten fatte som en tragisk eller som en praktisk problematik.

Litteratur

- Beck, U. [1986] 1997: *Risikosamfundet – på vej mod en ny modernitet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Beck, U. 1999: *Fagre nye arbejdsverden*. København: Hans Reitzels.
- Beck, U, Wills, J. 2000: *Samtaler med Ulrich Beck. Frihed eller kapitalisme*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bonss, W. 2003: "Warum ist die Kritische Theorie kritisch? Anmerkungen zu alten und neuen Entwürfe", i A. Demirovic (red.): *Modelle kritischer Gesellschaftstheorie*. Stuttgart: Verlag J. B. Metzler.
- Esmark, A., Laustsen, C. B., Åkerstrøm Andersen, N. (red.) 2005a: *Socialkonstruktivistiske analysestrategier*. Roskilde Universitetsforlag.
- Esmark, A., Laustsen, C. B., Åkerstrøm Andersen, N. (red.) 2005b: *Poststrukturalistiske analysestrategier*. Roskilde Universitetsforlag.
- Florida, R. 2002: *The Rise of the Creative Class—and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. New York: Basic Books.
- Foucault, M. 1984: "Hvad er oplysning?". *Slagmark* nr. 9/1987.
- Gibbons, M., Limoges, C., Nowotny, H., Schwartzman, S., Scott, P., Trow, M. 1994: *The new production of knowledge*. London: SAGE Publications.
- Giddens, A. 1991: *Modernity and Self-Identity. Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.
- Juhl, F. [1991] 1982: "Frankfurterskolen: Filosofi som kritisk teori" i Lübcke, P. (red.): *Vor tids filosofi. Engagement og Forståelse*. København: Politikens Forlag.
- Hammershøj, L. G. 2003: *Selvdannelse og socialitet – forsøg på en socialanalytisk samtidsdiagnose*. København: Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag. (Andet oplag 2007).
- Hammershøj, L. G. 2007a: "Dannelse som kontingensformel – mellem samfundsbeskrivelse og samtidsdiagnose" i M. Paulsen og L. Qvortrup (red.): *Luhmann og dannelse*, Unge Pædagoger.
- Hammershøj, L. G. 2007b: "Selvdannelse og det sociale under forandring – om behovet for en ny pædagogik". *Dansk Pædagogisk Tidsskrift* Nr. 4/07.
- Hammershøj, L. G. 2008a: "At forholde sig akademisk – om opgaveskrivning på lange videregående uddannelser". Arbejdsrapport. Tilgængelig på www.dpu.dk/om/lgha.
- Hammershøj, L. G. 2008b: "The Social Pathologies of Self-Realization: A diagnosis of the consequences of the shift in individualization". *Educational Philosophy and Theory* (in print).

- Honneth, A. 1994: "Pathologien des Sozialen. Tradition und Aktualität der Sozialphilosophie", i A. Honneth (red.): *Pathologien des Sozialen*. Die Aufgabe der Sozialphilosophie. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Kant, I. 1784: "Besvarelse af spørgsmålet: Hvad er oplysning?" i *Oplysning, historie, fremskridt* udgivet af M. H. Jeppesen. Århus: Slagmarks Skyttegravsserie.
- Kristensen, J. E. 2007: "Den gemene sammenhængskraft", i Lodberg, P. (red.): *Sammenhængskraft*. Univers forlag.
- Koselleck, R. 1959: *Critique and Crisis*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Liotard, J.-F. 1979: *Viden og det postmoderne samfund*. Århus: Slagmark, 1996.
- Nietzsche, F. [1882] 1988: *Die fröhliche Wissenschaft. Band 3, Sämtliche Werke*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag de Gruyter.
- Rasborg, K. 2003: "Sociologien som samtidsdiagnose" i Jacobsen, M. H. (red.): *Sociologiske visioner – sytten bidrag fra en sociologisk brydningstid*. København: Systime Academic.
- Reese-Schäfer, W. 1996: "Zeitdiagnose als wissenschaftliche Aufgabe". *Berliner Journal für Soziologie*, Heft 3, 1996.
- Reese-Schäfer, W. 2002: "Zur vergleichenden Analyse aktueller und älterer Zeitdiagnosen", i Volkmann, U., Schimank, U. (red.): *Soziologische Gegenwartsdiagnosen II. Vergleichende Sekundäranalysen*. Opladen: Leske + Budrich.
- Regeringen 2003: *Nye veje mellem forskning og erhverv – fra tanke til faktura*. Regeringen september 2003.
- Rousseau, J.-J. 1755: "Discourse on the Origin and Foundation of Inequality Among Mankind", i *The Social Contract and Discourse on the Origin and Foundation of Inequality Among Mankind*. New York: Washinton Square Press Pocket Books, 1967.
- Schimank, U., Volkmann, U. 2000: *Soziologische Gegenwartsdiagnosen I. Eine Bestandsaufnahme*. Opladen: Leske + Budrich.
- Schmidt, L.-H. 1990: *Det Sociale Selv*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Schmidt, L.-H. 1992: *Det Socialanalytiske Perspektiv*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Schmidt, L.-H. 1999: *Diagnosis I – Filosoferende eksperimenter*. København: Danmarks Pædagogiske Institut.
- Schmidt, L.-H. 2005. *Om respekten*. København: Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag
- Simmel, G. 1917: "Die Geselligkeit", i *Grundfrage der Soziologie. Gesamtausgabe Band 16*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1999.